

Nöd och död. Den ryska ockupationen i norr 1809

K.-G. Bergström

Falun: Historiska Media 2020

197 sider. ISBN 9789175459875

Omtalt av **Jens Petter Nielsen** [professor emeritus, Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi, UiT Norges arktiske universitet, jens.petter.nielsen@uit.no]

K.-G. Bergström er en kjent TV-profil i Sverige. *Rakt på med K-G Bergström* var et av de TV-programmene som bidro til å gjøre ham kjent. Blant annet har han også vært Sveriges Televisions korrespondent i USA, og i senere år også politisk kommentator i avisen *Expressen*, der han har skrevet bortimot tusen kronikker. K.-G. Bergström er således en dreven skribent, selv om boka som nå foreligger, *Nöd och död. Den ryske ockupationen i norr 1809* skal være hans første bok.

Emnet er ikke tilfeldig valgt. Bergström er adjunkt i historie, og han vokste opp i den delen av Sverige som i 1809, i forbindelse med den russiske erobringen av Finland, ble gjenstand for russisk okkupasjon. Bergström kommer fra et lite sted utenfor Kalix i Norrbotten, der hvor russerne først hadde tenkt at den nye grensen mellom Sverige og Det russiske imperiet skulle gå når krigen var over. Det var også her at den svenske armeen kapitulerte i mars 1809. Geografi forplikter, og allerede i 1964–65 skrev Bergström en studentoppgave om den russiske okkupasjonen av Västerbotten. Emnet slapp aldri helt taket på ham, og på sine gamle dager har han altså forsket videre. Det har resultert i en høyst lesverdig bok om en hendelse han mener har fått altfor liten oppmerksomhet i svenske lærebøker i historie. I løpet av arbeidet med boka fikk Bergström anledning til å spørre en god del svensker med akademisk utdannelse om de visste når noen del av Sverige sist ble okkupert av en fremmed makt? Utrolig få kunne svare på det spørsmålet. Bergström er overbevist om at det har å gjøre med at den russiske okkupasjonen fant sted i den nordlige delen av landet, og ikke i den sørlige. Ja, en okkupasjon av Skåne ville neppe gått like upåaktet hen.

Bergström er inne på noe her. Det ville være feil å påstå at også svenske faghistorikere har glemt okkupasjonen av Västerbotten. Det har de ikke, men historikerne har først og fremst hatt den militære siden av dramaet for øye, mens befolkningens

kår under krigen, det man kunne kalle krigens «hverdagshistorie», har fått mindre oppmerksomhet. Bergström har satt seg fore å gjøre noe med det, og har lagt ned et stort arbeid med å få frem nye data om okkupasjonens konsekvenser for livet til vanlige mennesker i Västerbotten, de fleste av dem bønder.

Okkupasjonen, som varte i drøyt sju måneder, gikk hardt ut over lokalbefolkningen, og resulterte i stor overdødelighet som Bergström analyserer årsakene til. Dels skyldtes den sykdommer som fulgte i krigens kjølvann, «fältsjukan» (en samlebetegnelse for ulike sykdommer) og rødsott (dysenteri), som ikke bare rammet soldatene, men også sivilbefolkningen i rikt monn. I tillegg kom det faktum at høsten 1808 hadde vært dårlig, og ladene var mindre fulle enn de pleide å være. Samtidig var befolkningen i perioder nødt til å brødfø to armeer, både den svenske og den russiske. Bøndene ble pålagt omfattende oppdrag med å skysse både egne soldater og okkupantene. Andre ble fratatt hester som var nødvendige i jordbruket – til militære transportoppdrag.

For øvrig fremstår krigen i Västerbotten i 1809 i Bergströms bok ikke som en utpreget svensk heltesaga. Den russiske hæren trengte ikke å overanstrenge seg for å erobre hele Västerbotten, slår forfatteren fast. Det er for eksempel bemerkelsesverdig at det ikke ble løst et eneste skudd i samband med erobringen av Umeå. Samtidig forteller han om blodige slag i Sävar og Ratan. Russerne kontrollerte sommeren 1809 hele Västerbotten län, selv om den svenske landsettingen av tropper ved Ratan mot slutten av sommeren tvang russerne til å trekke seg tilbake til Piteå. Interessant nok kommer Bergström frem til at det russiske okkupasjonsstyret i seg selv ikke var spesielt hardt. Russernes fremferd i de samme traktene hundre år tidligere, under Den store nordiske krig, var mye verre. I 1809 ble ingen by satt i brann i Västerbotten, og ingen kirke brent ned. Det var få eller ingen voldtekter. Antakelig gikk den russiske hæren hardere frem i Finland, der kosakkenes fremferd enkelte steder fremkalte opprør blant de finske bøndene. Mye tyder på at russiske myndigheter nettopp på grunn av disse erfaringene var opptatt av å unngå lignende tilstander i Västerbotten.

Som leser kunne man helt i starten av boka ha ønsket seg en noe fyldigere oversikt over den storpolitiske situasjonen som den russiske okkupasjonen av Västerbotten inngikk i. En slik bred oversikt får man først fra midten av boka i forbindelse med fredsslutningen. Fredsavtalen mellom Russland og Sverige ble underskrevet den 17. september 1809, og var den hardeste freden i svensk historie. Sverige mistet en tredjedel av sitt territorium og en fjerdedel av sin befolkning. Formålet med okkupasjonen av Västerbotten var vel nettopp å fremtvinge en fred der Sverige gikk med på å avstå de østlige delene av riket, nemlig Finland og Ålandsøyene. For øvrig kan Sverige knapt kalles et direkte russisk interesseområde, mener Bergström. Riktignok var Gotland blitt okkupert i tre uker i 1808, og altså Västerbotten fra mars til november 1809. Men den russiske tsaren hadde ikke «någon som helst avsikt» om å legge Sverige eller deler av det permanent under seg (s. 173–174). Men er det helt riktig? Det fremgår av hans egen fremstilling at Russland i utgangspunktet ikke bare ønsket

Finland og Ålandsøyene, men også at den nye grensen skulle gå ved Kalix elv, ikke ved Kemi elv, eller Torne elv (som ble resultatet til slutt).

Grunnene til at dette var ønskelig, sett med russiske øyne, listes opp i en skrivelse av general P. van Suchtelen i mars 1809. Et av de argumentene han fremfører, er, interessant nok, at Russland med utgangspunkt i Kalix elv ville ha et bedre utgangspunkt for å erverve isfrie havner i Nord-Norge (!). Russland trengte slike havner som kunne tjene som tilfluktssted for russiske krigsfartøyer på reise mellom Arkhangelsk og Kronstadt, den russiske Østersjø-flåtens hovedbase utenfor St. Petersburg. Fordi Russland ikke selv hadde noen havn ved Ishavet, skriver Suchtelen, var russiske krigsfartøyer henvist til å legge til i fremmede havner, med store kostnader for den russiske statskassen (s. 97). Tsar Aleksandr 1 mente i utgangspunktet at det var viktig å sikre seg området mellom Kemi og Kalix, og den svenske regjeringen var også villig til å godta Kalix elv som grense mellom Sverige og Finland.

Med andre ord var Bergströms hjemtrakter (den delen av dem som ligger øst for Kalix elv) absolutt i faresonen for å bli en del av Det russiske imperium. Men så skrev den russiske utenriksminister N. P. Rumjantsev et brev til tsaren og bad ham vise høysinn overfor svenskene og akseptere en grense ved Kemi, der Västerbotten län endte. Han mente at Kalix når alt kom til alt var av liten verdi, som begrenset seg til «noen samiske gammer» og en ubetydelig jernutvinning. Det kunne forsinke fredsforhandlingene om Russland insisterte på Kalix elv. Tsaren gikk med på å oppgi Kalix elv som grense, men ikke med lett hjerte. Grensen kunne flyttes, «men bare i ytterste nødsfall og ikke lengre enn til Torne elv» (s. 99).

Kan det hende igjen? spør Bergström til slutt. Russland er jo fremdeles en stormakt som forgriper seg på andre lands territorium. Han kommer frem til at det er lite sannsynlig. Sverige er, *mutatis mutandis*, fremdeles ikke noe sentralt interesseområde for Russland, men man kan ikke se bort fra et angrep fra russisk side i forbindelse med en mulig storkrig med NATO. For å vinne strategiske fordeler kan Russland komme til å «låne» deler av Sør-Sverige for å hindre NATO i å gripe inn i en konflikt i Baltikum, eventuelt også i det nordlige Sverige for lettere å komme til NATO-basene i Norge. Men Bergström har sikkert rett i at Russland fremdeles ikke er, og ikke vil være tilbøyelig til å prøve å legge Sverige eller deler av det under seg permanent. Vi får tilføye til at det antakelig vil være en mager trøst om en slik storkrig skulle bryte ut.

K.-G. Bergström karakteriserer sin bok som et beskjedent bidrag til «svensk folkbildning» (s. 8). Det er ingen grunn til beskjedenhet; jeg synes han har skrevet en interessant bok om et viktig emne, og den vil interessere både leg og lærd – og ikke bare i Sverige.